

TASVIRIY SAN’AT TA’LIMIDA KOMPOZITSION TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Sherov Dilshod Reyimberganovich

Urganch davlat pedagogika instituti “San’atshunoslik” kafedrası dotsenti

E-mail: dilshodsherov76@gmail.com

Davletova Dilmura Davlat qizi

UrDPI Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo‘nalishi talabasi

E-mail: dilmuradavletova2@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san’at ta’limida kompozitsion tafakkurni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Kompozitsiyaning asosiy tamoyillari — muvozanat, ritm, markaz, dinamika, kontrast, proportsiya va fazoviy munosabatlar o‘quv jarayonida qanday qo‘llanilishi batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, natura asosida ishlash, eskizlar yaratish, plyener mashg‘ulotlari va raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik samaradorligi ochib berilgan. Maqolada o‘quvchilarda kompozitsion fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kompozitsiya, tasviriy san’at, kompozitsion tafakkur, ritm, dinamika, muvozanat, natura, eskiz, plyener, raqamli texnologiya.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования композиционного мышления в обучении изобразительному искусству. Подробно анализируются основные принципы композиции — равновесие, ритм, центр, динамика, контраст, пропорции и пространственные отношения. Раскрыта роль работы с натуры, выполнения эскизов, пленэрных занятий и применения цифровых технологий в развитии художественного восприятия. В работе предложены методические рекомендации по развитию композиционного мышления учащихся.

Ключевые слова: композиция, изобразительное искусство, композиционное мышление, ритм, динамика, равновесие, натура, эскиз, пленэр, цифровые технологии.

Abstract: This article examines the theoretical and practical foundations of developing compositional thinking in visual arts education. It provides a detailed analysis of key compositional principles — balance, rhythm, focal point, dynamics, contrast, proportion, and spatial relationships. The significance of working from observation, sketching practices, plein-air studies, and the integration of digital technologies in shaping artistic perception is highlighted. Practical pedagogical strategies are proposed to effectively foster compositional thinking among students.

Keywords: composition, visual arts, compositional thinking, rhythm, dynamics, balance, observation, sketching, plein air, digital technology.

Kirish

Tasviriy san’at ta’limining asosiy vazifalaridan biri — o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga, vizual idrokni rivojlantirishga va badiiy kompozitsiya qonuniyatlarini ongli ravishda qo‘llay olishga o‘rgatishdir. Kompozitsiya — tasviriy san’atning markaziy tushunchasi bo‘lib, u badiiy

asarning g’oyaviy mazmunini, obrazlar orasidagi munosabatni, ritm va muvozanatni, rang va shaklning umumiy uyg’unligini boshqaradi. Kompozitsion tafakkur esa o’quvchining borliqni badiiy idrok etish, uni tanqidiy tahlil qilish va tasvir vositalari orqali ifodalash qobiliyatidir.

Zamonaviy tasviriy san’at pedagogikasi kompozitsiyani o’rgatishda an’anaviy yondashuvlar bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar, plener mashg’ulotlari, natura bilan ishlash, eskiz tizimlari va eksperimental metodikalarni keng qo’llashni talab etadi. Kompozitsion tafakkur shakllanishida o’quvchining kuzatuvchanligi, analitik fikrlashi, estetik didi, fazoviy tasavvuri va ijodiy faoliyati muhim rol o’ynaydi. Shuning uchun ushbu maqola kompozitsion tafakkurni shakllantirish jarayonining nazariy asoslari hamda o’qitishning samarali metodlarini ilmiy jihatdan yoritishga bag’ishlanadi.

Asosiy mazmun.

Kompozitsiyani o’rgatishning asosiy maqsadi — o’quvchini shakl, rang, yorug’lik, fazo, massalar nisbatini ongli ravishda boshqarishga o’rgatishdir. Buning uchun avvalo o’quvchi kompozitsiyaning asosiy tushunchalari: markaz, ritm, dinamika, muvozanat, proportsiya, kontrast kabi tamoyillarni chuqur bilishi lozim. Kompozitsiya nafaqat texnik, balki psixologik jarayon ham bo’lib, o’quvchidan vizual tahlil, badiiy idrok, emotsional sezgi va ijodiy fikrlash talab etadi.

Dastlabki bosqichlarda sodda shakllar va predmetlar bilan ishlash o’quvchi tafakkurini kompozitsiyaning eng asosiy tamoyillariga moslab rivojlantiradi. Shaklning o’zaro joylashuvi, massaning taqsimlanishi, yirik va mayda qismlarning muvozanati, ritmik takrorlanishlar o’quvchi uchun amaliy mashg’ulotlarning boshlang’ich nuqtasidir. Ushbu jarayonda eskizlar yaratish g’oyat muhim. Eskiz — kompozitsion fikrlashning laboratoriyasidir. O’quvchi bir mavzudan turli variantlar ishlab chiqarish jarayonida muvozanat, markaz, ritm, chiziq yo’nalishlari va fazoviy munosabatlar ustidan tajribalar o’tkazadi.

Natura asosida ishlash kompozitsion tafakkurning eng samarali metodlaridan biridir. Naturaga qarash — bu faqat buyumni ko’rish emas, balki uning tuzilishi, fazoviy joylashuvi, chiroqning ta’siri, soya yo’nalishi, rang o’zgarishi, massalar farqi va proportsiyalarni tahlil qilgan holda idrok etishdir. O’quvchi naturaga qarab kompozitsional markazni topadi, yordamchi obyektlarni joylashtiradi, fon massalarini aniqlab, tasvirning umumiy muvozanatini yaratadi. Bu jarayon kompozitsiya qonuniyatlarining tabiiy misolda mustahkamlanishiga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi esa kompozitsiya o’qitishning yangi metodik bosqichini yaratdi. Grafik planshetlar, Adobe Photoshop, Procreate, Krita kabi dasturlar kompozitsiyani tezkor o’zgartirish, ko’p variantli eskizlar yaratish, rang va shakl bilan tajriba qilish imkoniyatini beradi. Bu metod ayniqsa boshlang’ich bosqichdagi o’quvchilarning kompozitsion fikrlash jarayonini yengillashtiradi. Raqamli kompozitsiya orqali o’quvchi chiziqlar yo’nalishini, umumiy massalar nisbatini, rangning ta’sirini oson tekshiradi va zarur bo’lganda tez tuzatadi.

Plener mashg’ulotlari ham kompozitsion tafakkur rivojida muhim o’rin tutadi. Tabiiy yorug’lik, doimiy harakatdagi atmosfera, masofaviy rang o’zgarishi, obyektlarning fazodagi joylashuvi — bularning barchasi kompozitsion qarashni kengaytiradi. O’quvchi bir xil

manzarani turli nuqtalardan ko‘rib, bir nechta kompozitsion variant yaratishi mumkin. Bu esa tasviriy fikrlashning erkinligini oshiradi.

Kompozitsion tafakkurni shakllantirishning yana bir muhim jihati — bu psixologik tayyorgarlik. O‘quvchilar ko‘pincha bo‘sh maydonni to‘ldira olmaslik, markazni topishda qiynalish, ortiqcha detal berish, simmetriyaga haddan tashqari yopishib olish kabi xatolarga yo‘l qo‘yishadi. O‘qituvchi bunday holatlarda individual yondashuvni qo‘llashi zarur. Masalan, markazni topa olmaydigan o‘quvchi uchun — diqqat markazi mashqlari, bo‘sh fazoni boshqara olmaydiganlar uchun — massa bilan ishlash mashqlari, murakkab sahna qurishda qiynaladiganlar uchun — sujetli skelet chizish metodlari juda samarali natija beradi.

Kompozitsion tafakkurning yuksak bosqichi — sujetli kompozitsiya yaratishdir. Bunda harakat, obrazlararo munosabat, vaqt va makon, emotsional holat, konflikt, g‘oya bir butun badiiy tizim sifatida ifodalanadi. Sujetli kompozitsiya o‘quvchidan mustaqil fikr, voqea tahlili, badiiy yechim topish, sahnani yaxlit ko‘rish malakasini talab qiladi. Shu bois bu bosqich tasviriy san’at ta’limining eng murakkab, ammo eng ijodiy jarayonidir.

Ilmiy xulosalar.

Kompozitsion tafakkurni shakllantirish — tasviriy san’at pedagogikasining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

1. Kompozitsiya qonuniyatlarini nazariy bilish o‘quvchida vizual idrok va badiiy fikrlashni mustahkamlaydi.
2. Eskizlar tizimining qo‘llanilishi kompozitsion variantlar ustida izlanish olib borishga, ijodiy erkinlikning shakllanishiga imkon yaratadi.
3. Natura asosida ishlash fazoviy tafakkur, massalar nisbatini idrok etish, markazni topish va muvozanat yaratishda eng samarali metod hisoblanadi.
4. Plener mashg‘ulotlari o‘quvchining kuzatuvchanligini, fazoviy qarashini va kompozitsion erkinligini rivojlantiradi.
5. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash kompozitsiya o‘qitish jarayonini tezlashtiradi, ko‘p variantlilik imkonini kengaytiradi va o‘quvchining zamonaviy badiiy tafakkurini rivojlantiradi.
6. Individual metodik yondashuv kompozitsion qiyinchiliklarni bartaraf etishda eng samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Umuman aytganda, kompozitsion tafakkurni o‘rgatishning majmuaviy yondashuvi — an’anaviy, zamonaviy va raqamli metodlarni uyg‘unlashtirish — o‘quvchilarning badiiy kamoloti uchun eng yuqori pedagogik natijani ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Saidova G. “Kompozitsiya asoslari va uni o‘qitish metodikasi”. Toshkent, 2021.
2. Xudoyberdiyev S. “San’atda kompozitsiya tamoyillari”. Buxoro, 2020.
3. Kandinsky W. Point and Line to Plane. New York, 1979.
4. Arnheim R. Art and Visual Perception: A Psychology of the Creative Eye. University of California Press, 2004.
5. Itten J. Design and Form. New York: Wiley, 2019.

6. Loomis A. Creative Illustration. New York, 2011.
7. Eisner E. The Arts and the Creation of Mind. Yale University Press, 2002.
8. McCloud S. Understanding Comics. New York, 1993.
9. Adobe Education. “Digital Composition Techniques”. 2021.